

Žegnanja v slovenski pravni zgodovini

Dr. Sergij Vilfan

Ljudski sestanki z ustaljenimi pravnimi oblikami, ki so nam znani iz zgodovine Slovencev, razpadejo glede na namen, ki so mu posvečeni, v tri tipične skupine: 1. V prvo štejemo sestanke oz. zборе javno pravnega značaja, t. j. sodne in upravne zборе (sosečke, volitve mestnih organov) ter manj znane cerkvenopravne zборе ob volitvah župnikov in ob vizitaciji, t. zv. placita di Cristianità. Slednja so izpričana na Tolminskem, kjer je vizitator vprašal zbrano ljudstvo in njegove predstojnike, ali se kaj pritožujejo zaradi vedenja svojih dušnih pastirjev.¹ (Prim. karalni postopek svetnega prava!). 2. V drugo skupino spadajo zbori za trgovske namene, ki jih poznamo predvsem pod nazivom semenj oz. sejem. Ločimo jih v letne in tedenske sejme v mestih in trgih, ter v letne sejme na deželi, ki se časovno radi skladajo z žegnanji.² Tedenski sejmi na deželi so pri nas le sporadičen pojav³ (14. in 15. stol.). 3. Tretjo skupino tvorijo ljudski zbori ob cerkvenih slovesnostih, od katerih so znani zlasti oni, ki jih poznamo pod imenom žegnanje, proščenje, opasilo, cerkvanje itd., ali tudi semenj.⁴ — V gornjih treh skupinah niso upoštevani sestanki v okviru rodbinskih edinic, med katerimi bo treba zlasti rožanskim semnjem odrediti mesto v naši pravni zgodovini in narodopisju. (Prim. razpravo dr. Šašla v tej številki Etnologa.)

Predmet tega članka so oni zbori tretje skupine, ki jih naši viri označujejo kot »Kirchtage«.

Kolikor niso viri natančneje navedeni, velja sledeče: Deželni ročini so deželni privilegiji — Landhandfesten. V njihovih tiskanih izdajah (posebej za vsako deželo) je navedena mesta iskati s pomočjo letnice listine. Kjer je citiran starograjski urbar, je mišljen reformirani urbar za zastavno gosposko Stari grad nad Kamnikom (Oberstein) iz l. 1571. Dal mi ga je iz prijaznosti na razpolago g. univ. prof. dr. Janko Polec, ki se mu za to, kakor tudi za mnoge koristne nasvete prav posebno zahvaljujem. Dostop do virov škofijskega arhiva mi je omogočil g. prof. dr. Maks Miklavčič, ki mi je preskrbel tudi druge podatke. K razjasnitvi pojma Kirchtagev mi je v znatni meri pripomogel gosp. prelat dr. Fr. Ks. Lukman. Obema imenovanima gospodoma, kakor tudi drugim, ki jih pri posameznih podatkih sproti imenujem, gre prav tako moja iskrena zahvala.

¹ Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, str. 66. — Enake oblike cerkvenih upravnih in sodnih zborov je v virih za Kranjsko zasledil prof. Miklavčič.

² Prim. na pr. Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1912, str. 158. — Tako je prišlo do tega, da so se trgovski sejmi vršili na pokopališčih: Rutar l. c. — Namesto na praznik se vrše danes žegnanjski sejmi večinoma dan prej, kar moremo morda izvajati iz prizadevanj prosvetljenega absolutizma (prim. naredbo od 31. VII. 1779).

³ Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 54.

⁴ Prim. Pleteršnik passim in Boris Orel, Slovenski ljudski običaji, Narodopisje Slovencev, Ljubljana 1944, str. 343.

Pojmi in terminologija. Ko prevajamo naziv »Kirchtag« v slovenščino, imamo težave, prvič ker se ta beseda uporablja v različnih zvezah in se različno tolmači, ter drugič, ker se slovenski izrazi, ki bi ji morda smiselno ustrezali, uporabljajo nedosledno in je njihov pomen premalo raziskan. Zato moramo terminologijo o našem predmetu šele ustvariti in to na temelju ločitve dveh osnovnih pojmov⁵: 1. dedikacije, t. j. proslave obletnice posvečevanja cerkve in 2. patrocinija (festum tituli), t. j. proslave godu cerkvenega patrona, svete osebe ali skrivnosti. Vprašanje je, v kakem razmerju je beseda »Kirchtag« do teh dveh pojmov.

»Kirchtag« (bavarsko Kirta), odslej KT, smatrajo v splošnem za bavarsko-avstrijski sinonim za »Kirchweihe« (Kirmes), torej kot označbo za praznik posvečevanja cerkve, dedikacijo. Naslanjajoč se na poganske običaje so se obenem z dedikacijo nekako od 6. stol. dalje vršile veselice in tržni sejmi.⁶ L. 601. je papež združil nekdanji žetveni praznik s cerkvenimi dies dedicationis.⁷ Ko so prenesli praznovanje dedikacij na tretjo nedeljo v oktobru — prvič so to storile nekatere provincialne sinode v 16. stol.⁸ — je ljudstvo začelo prenašati naziv »Kirmes« na patrocinij.⁶ Vendar je napačno, če Steirische Taidinge⁹ očitno pod vtisom tega novejšega pomena besede Kirmes itd. definirajo KT splošno kot praznik cerkvenega svetnika (des Kirchenheiligen...), ker temu nasprotujejo v tej knjigi sami priobčeni teksti, po katerih se KT ne ujema s praznikom cerkvenega patrona. — Razvoj v drugo smer je doživela beseda KT že zgodaj s tem, da je dobila pomen »Jahrmarkt«, torej tržnega sejma, ki se je prvotno vršil hkrati s podeželskimi dedikacijami.

Tudi viri za našo bližjo okolico ne ločijo KT od »Kirchweihe«, ampak uporabljajo oba naziva promiscue. Prav tako razlaga Valvasor (VIII, 714) besedo KT kot na Kranjskem običajni sinonim za »Kirchweihe«, ter govori (VIII, 714, 728) o »KT oder Kirchweihen«.¹⁰ KT in »Kirchweihe« pomenita torej eno in isto. (Nasprotnega mnenja prof. Kelemina.¹¹)

Pri ugotovitvi pomena besede KT pri nas moramo zopet izhajati od cerkvenih praznikov. Kateri teh praznikov je podlaga za KT, ugotovimo iz starih matrikul.¹² Primerjava tam navedenih dedikacij in patrocinijev z dnevi, ob katerih se vrše KT (Valvasor, starogr. urb.) dokazuje, da se (1) KT ujemajo skoraj dosledno z dedikaci-

⁵ Prim. Franc Ušeničnik, *Katoliška liturgika*, Ljubljana 1933, str. 182 ss.

⁶ Kellner, K. A. Heinrich, *Heortologie*, II. izd., Freib. im Breisgau 1906, str. 150.

⁷ *Lexikon für Theol. u. Kirche* pod Kirchweihe; Meyerjev leksikon pod Kirmes. Prim. Matthias Lexer, *Mhd Taschenwörterb.* XXII. nakl. Leipzig 1940, str. 108.

⁸ Lud. Eisenhofer, *Hb. der kath. Liturgik*. II. nakl., Freib. im Breisgau 1932, I, str. 589 ss.

⁹ *Oesterreichische Weistümer VI: Bischoff-Schönbach*, Steir. u. Kärntn. Taid., reg. 613; X: Mell-Müller, Nachträge.

¹⁰ Na str. 786 srečujemo enačenje: Kirchtag, Kirchweih, Kirchwidmungsfeier, dedicatio. Vendar terminologija tudi v Valvasorju ni dosledna, ker na pr. na str. 734 (Košana), 829 (Vače) loči Jahrmarkt oder Kirchweihe od Kirchwidmungsfeier.

¹¹ Jakob Kelemina, *Staroslovenske pravde*. GMDS XVI, 1935, str. 50, op. 58.

¹² Ljubljanski škof. arh. (zlasti: Radovljica, Sora, Šentjernej, Škale, Št. Peter-Brezovica, Komenda i. dr.) Matrikule so pregledi cerkvenih opravil v določeni fari ali vikariatu skozi cerkveno leto ter z njimi zvezanih stalnih dohodkov.

j a m i, le izjemoma s patrocinijski. S tem je ugotovljen prvotni in najobičajnejši pomen besede KT: dedikacija. Temu prvotnemu pomenu pa se pridružujejo trije (2) preneseni pomeni: a) Kjer ima kaka cerkev izjemoma več KT (predvsem nekatere župne cerkve), se KT vrši morda tu in tam brez dedikacije v zvezi s kako drugo cerkveno proslavo. A tudi v teh primerih zveza med KT in dedikacijami ni vedno izključena, ker gre tu lahko za KT v zvezi s posvetitvijo obnovljene cerkve, z dedikacijo kake kapele, oltarja ali v zvezi s kako pozabljeno dedikacijo. — b) Izjemoma se prenese beseda KT tudi na patrocinijski, zlasti kadar pade obletnica posvečevanja cerkve na ta dan. Raba besede KT za potrocinijski je verjetno postala splošna po preložitvi vseh dedikacij na enoten dan po Jožefu II. (Gl. spodaj pod 2.). — c) S KT-dedikacijami je tudi v naših krajih združeno podeželsko in mestno trgovanje. Tako je tudi pri nas prišla beseda KT do tretjega prenesenega pomena tržnega semnja. Zato so, kot pričujejo nekateri zgledi v Steirisches Taidinge in Valvasorju, začeli zamenjavati besedi KT in »Jahrmarkt«, uvedli pojem posebno privilegiranih KT (Freikirchtag)¹³ in so vladarji podeljevali KT kot semnje. V splošnem se tudi ti trgovsko pojmovani KT najbrž niso oddaljili od dedikacij. Značilno je, da imajo Ruše še danes cerkvene slovesnosti na nedeljo Marijinega imena po Mali Gospojnici,¹⁴ za katero je baje Friderik III. podelil temu kraju pravico sejma,¹⁵ in da se sploh ob semnjih vrše posebne maše.

KT-dedikacije so bili priložnosti, ob katerih so se vršile ljudske veselice in plesi; večinoma dedikacije in ne toliko godovi cerkvenih patronov se omenjajo v latinskih (cerkvenih) virih, ki govorijo o ljudskih plesih (gl. sp. pod 2.).

Dedikacije so do Jožefa II. razdeljene po vsem cerkvenem letu, v raznih župnijah po različnih razvrstitvah, ponekod kar po zaporednih nedeljah (v fari Komendi od sv. Jakoba do 3. nedelje po sv. Jerneju), drugod brez reda, tudi pozimi in spomladi. Težko bo zato trditi, da je pri nas prihajal ob dedikacijah splošno do izraza njih značaj kot žetveni praznik, zlasti ker so poznali ponekod še posebne zahvalne nedelje v oktobru (Komenda, Sora).

Po gornji ugotovitvi prvotnega in treh prenesenih pomenov besede KT-dedikacije ter s KT zvezanih običajev, se nam zdi — če pustimo ob strani lokalne izraze kot čirtak, kirvanje¹⁶ — najustreznejši slovenski oz. udomačeni izraz beseda žegnana je. Ta se uporablja sicer zelo nedo-

¹³ Steir. Taid. 181, 191, Nachtr. 166.

¹⁴ Prijazno sporočilo g. prelata Lukmana.

¹⁵ Steir. Taid. Nachtr. 243.

¹⁶ Beseda čirtak je znana na Koroškem (Rož), kirvanje v okolici Slovenske Bistrice in Konjic. — Cahejeva nedelja je gorenjska oznaka za žegnansko nedeljo, ker se tedaj bere Cahejev evangelijski (Luka 19, 1—10). Beli zastavi, ki jo ob tej priložnosti obešajo, pravijo »Cahejeve hlače« (Mengeš, Stara Loka — prijazno sporočilo g. župnika Veiderja). — Štajerske in koroške lepe nedelje se različno tolmačijo; po Kotniku so isto kot proščenje (Slovenske starosv. 6), a kot se vrše na Koroškem (v Rožu vsako nedeljo od sv. Rešnjega Telesa do sv. Jerneja pri župni cerkvi, če ni kake slovesnosti pri podružnici), kaže bolj na neko vrsto »Wettersegen«, iz katerega verjetno izhajajo tudi štajerske lepe nedelje (g. prelat Lukman). Kakor so v Komendi razvrščena žegnanja, so bile morebiti z njimi združene lepe nedelje. Drugod pa predvidevajo matrikule posebne »benedictiones campi«. — Cerkveni shod pomeni v ljudskem izražanju predvsem shajanja pri romarskih cerkvah tudi izven de-

sledno in v raznih pomenih, a izluščiti moremo dva tipična današnja pomena: I. *Žegnanjska nedelja*, *dedicatio omnium ecclesiarum*, ki se pri nas praznuje določeno nedeljo v oktobru. II. *Žegnanje* kot proslava godu cerkvenega patrona. Koren te besede, zlasti pa zgodovina dedikacij pri nas kaže, da je pomen žegnanja kot dedikacije prvotnejši: žegnanje je bilo spomin na posvečenje cerkve, ki se v poljudni predstavi ni ločilo od blagoslovitve — »žegna«, saj tudi na pr. B. Orel tega ne razlikuje in rabi netočni izraz »blagoslovitev«. Ljudstvo je ta naziv verjetno začelo prenašati na druge KT (2a) in je zlasti po uvedbi žegnanjske nedelje po Jožefu II. nadomestilo poedina žegnanja pri raznih cerkvah, ki so bila ukinjena, s proslavo *patrocinijev* ter na to prenesla tudi naziv žegnanje (analogno KT 2b). Tako se je beseda žegnanje razvila podobno kot KT in njegovi sinonimi od dedikacije do patrocinija in jo torej upravičeno uporabljamo kot označbo za KT. Le tretji preneseni pomen KT (2c) v besedi žegnanje ne prihaja tako jasno do izraza. Zato podajam ta pojem s skovanim izrazom »*žegnanjski semenj*«, kar se ujema tudi z Valvasorjevim »*Kirchweih-Markt*« (VIII, 784). Sploh ustreza tudi beseda *semenj* ponekod pomenu KT, a jo uporabljam v danes najobičajnejšem pomenu kot označbo za zbiranje ljudi s poudarjeno trgovsko funkcijo. — *Semenj* v pomenu sestanka rodbinskih edinic, torej v pomenu, ki je verjetno najprvotnejši (Šašel o. c.) bo kazalo ločiti od drugih s pridevnikom *rodbinski semenj*.

1. Med poročili naših zgodovinskih virov o žegnanjih je z vidika pravne zgodovine predvsem zanimivo dejstvo, da sodeluje pri žegnanjih v starejši dobi *deželskosodna* ali redkeje kaka druga *gosposka*. Funkcije teh gospok in njihovih organov, zlasti deželskih sodnikov so naslednje: a) Deželski sodnik začenja shod slovesno z *razglasom* (*oklicem*),¹⁷ ki vidno poudari oblast določene deželskosodne gosposke in začetek postroženega prazničnega miru (*Festfriede*); ta je potreben zaradi nevarnosti, da se vršijo ob velikem stekanju ljudi neredi.¹⁸ Praznični mir je soroden tržnemu miru ob letnih sejnih v mestih, ki pomenja strožjo kazenskoppravno zaščito življenja udeležencev; o tem nas poučuje zlasti *kostanjeviško-novomeško* mestno pravo.¹⁹ Besedila oklicev žegnanj nam sicer za naše kraje doslej niso znana po neposredno ohranjenih virih, pač pa moremo vsebino teh oklicev, kakršni so bili v navadi na Gorenjskem, posneti iz Valvasorjeve beležke, da je dal deželskosodni gospod oklicati, kdo je kupil ples, in da se mora vsakdo, ki bi rad plesal, s tem dogovoriti; da pa ne sme biti preprirov in pretepov (VI, 284). V slednjem svarilu spominjajo ti razglasi na razglase drugod,²⁰ ki so vsebovali prepoved nošnje orožja ob žegnanjih, prepoved preprirov, pretepov in preklinjanja. Kjer je imel KT poudarjen trgovski pomen, je oklic govoril zlasti o tržni svoboščini, tako na pr.

dikacij in nima istega pomena kot KT. Tako loči na primer radovljiška matrikula »*concursum... populi*« pri sv. Petru nad Begunjami od dedikacij. (Prim. tudi Valvasor VIII, 802.)

¹⁷ Kelemina, o. c. 50.

¹⁸ Prim. Eberhard v. Künßberg, *Rechtl. Volkskunde*. Halle/Saale 1936 (odslej RV), str. 62. Prim. Josip Zontar, *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana 1939, str. 79.

¹⁹ O. c. v op. 3, 22.

²⁰ Eberhard v. Künßberg, *Lesestücke zur rechtl. Volksk.* Halle/Saale 1936, str. 30 s.

na žegnanjskem sejmu na Blokah.²¹ — b) Druga funkcija deželskega sodnika je v a r s t v o (Behütung) žegnanj, ki ga omenjajo na pr. goriški urbar iz l. 1523. (Ozeljan v župi Šempas, Sv. Križ), zapiski iz Goričan (Stanežice), starograjski urbar ter podatki iz Sv. Lucije na Tolminskem.²² Na manjših žegnanjih (Osek v župi Šempas, Anhovo, Vojščica — Wonschitz, morda Vasiče?) sta izvrševala varstvo župan in deloma obenem z njim sodja kot namestnika deželskega sodnika.²³ Včasih so na kakem žegnanju izvrševali varstvo drugi in ne deželskosodni gospodje (Sv. Mohor pri Moravčah, Sv. Jernej v Peči, Sv. Štefan — starogr. urb.) — Varstvo žegnanj pomeni toliko kot izvrševanje nekake policijske nadzorstvene oblasti, zlasti ker je bil verjetno v spremstvu deželskega sodnika ali njegovega namestnika tudi birič,²⁴ na Blokah pa poleg bobnarja in piskavcev celo vojaki (VIII, 784). Ponekod pa je imelo varstvo tudi pomen obrambe pred napadi zunanjih nasprotnikov, zlasti če je bil kak kraj sporen med deželskimi sodišči ali kadar so kako žegnanje napadali meščani zaradi trgovanja, ki je bilo običajno združeno z žegnanji. Urbar pl. Egkhov določa na primer, da se ne sme pripustiti poseg Kranjčanov v žegnanje sv. Tilna na Beli. Kako ostro so včasih meščani nasprotovali žegnanjskim sejmom, kaže dejstvo, da so Tržačani l. 1565. zažgali vas Lokvo zaradi takajšnjega sejma.²⁵ (O Devinu gl. spodaj.) — c) V zvezi z varstvom je pravica deželskosodnega gospoda oziroma njegovega organa do prejemanja d a j a t e v od prebivalcev vasi, kjer se vrši žegnanje (Kirchtaggeld²⁶), do

²¹ Semenj na Blokah, ki se časovno ujema s patrocinijem (sv. Mihel) je bil in je deloma še danes eden najimenitnejših podeželskih sejmov na Kranjskem. V zvezi z njim so se do še razmeroma nove dobe ohranile starinske navade, med njimi tudi običaj razglašanja sejma, o katerem imamo poročilo dveh očitvidcev, bogoslovnih profesorjev, iz l. 1821.: Na strehi neke ute, katerih je bilo »za celo mesto«, je stal na pol gosposko, na pol kmečko oblečen človek, ki se je s strehe drl na vse pretege. Pod utjo pa je stal najbrž kak uradnik, ki je »gori sufliral«. Gornji je bil sluga, spodnji pa uradnik šneberske graščine. Med drugim sta si oba očitvidca — baje dobesedno — zapomnila tole: »She vezh vam pusti Shneberska Komesija vun klicat, de, kar ta Shmihelski somenj antizhe, bo dva dni dershan po navadi; danes zeli dan in jutro. — Pa jutro, ki je nedela, ne smej nobeden prodajati ne sjutraj, kadar bo masha in Pridiga, ne ob desetih med Andohitjo, ne popoldne per kershanskim navuku; kdor bo takrat kaj prodajal, bo na shivotu shtrafan. Jest in she eden bomo smeraj okoli hodili. Zhe bomo ktiriga prodajat dobili, samerkajte, bo meni bol, ko njemu. Po prvi mashi pa noter do desete, po deseti do kershanskiga navuka in po kershanskem navuku le prodajajte. Noben vam ne more braniti, in ne bo branil. Somenj oba dva dni trpi. — Sdaj pa dobre vole bodite, — jejte in pite — pa name ne posabite.« Poročilo o tem razglasu posnemam po članku »Nekdanji velesejmi na Blokah«, ki ga je napisal Strmiški v Ponedeljskem Jutru, 7. VI. 1943.

²² Kelemina o. c. 53, 52; Rutar o. c. 159. Starogr. urb. ima te določbe pod naslovom »Khürechttag vnd kürchtagsbehuet in dem gericht der herrschaft Obersteine«. — Po Ant. Mellu, Grundr. der Verf. u. Verw.-Gesch. Steiermks, Graz 1929/30. str. 228, 495, je imelo na Štajerskem pravico varstva vaško oblastvo (Dorfobrigkeit).

²³ Kelemina o. c. 46, 53/4.

²⁴ Prim. Rutar l. c.

²⁵ Simon Rutar, Goriška in Gradiščanska, Ljubljana 1893, str. 124; Zontar o. c. 441/2; o sporih med deželskimi sodišči gl. na primer o. c. 81, 83 s.

²⁶ Kelemina o. c. 44 za Nevlje na Gorenjskem; po starograjskem urbaru, ki tudi vsebuje ta kraj, pa je to dajatev oddajala le župa Podmilje. Gl. dalje Valvasor VIII, 829 za Rovišče pri Vačah (cekin).

pobiranja pristojbin in do pogostitve pri županu oziroma župniku.²⁷ Od pristojbin²⁸ moramo omeniti stojnine («štantnine» — Standgeld) od kramarjev in drugih prodajalcev, ter točnine — Taferngeld od krčmarjev (starogr. urb. in Steir. Taid.). Te pravice so bile v raznih krajih različno urejene. Nekatere, thelonium in denar od vedra prodanega vina, se omenjajo za Dolenjsko že v listini iz l. 1265., s katero se ukinjajo v prid posestvom freisinških škofov.²⁹ Če je izvrševala varstvo kaka druga in ne deželskosodna gosposka je slednji vendar pripadala točnina od krčmarjev (starogr. urb.). — d) Med pravice imetnika sodne in redkeje cerkvene oblasti ob žegnanjih spada slednjič pravica prvega plesa o z. prvih plesov ter do njihove podelitve ali prodaje. Na kastavskem ozemlju je imel pravico prvega plesa kastavski glavar, pravico drugega in tretjega pa sodniki; ostale plesе so prodajali godci (Valvasor VI, 323). V Istri je prodajal prvi ples župan (VI, 331), na Gorenjskem (VI, 284) in Goriškem³⁰ pa deželski sodnik. Kje je vzrok, da so na Vipavskem prodajali ples duhovniki in ne sodna gosposka (VI, 309), še ni razjasnjeno.

Kakor ima deželskosodna gosposka pravico in dolžnost, izvrševati varstvo, tako imajo določene skupine prebivalstva podobno dolžnost, ki bi njeno izvrševanje mogli imenovati straženje žegnanj pod poveljstvom deželskosodnih organov. Žegnanje v Križu stražijo na pr. prebivalci petih imenoma naštetih žup; prebivalstvo Vojščice (Wonschitz) straži svoje žegnanje; podložniki devinskega sodišča pa žegnanje o sv. Ivanu. Devinski urbar določa celo, kdo je dolžan postaviti stražarjem lopo iz listja.³¹ Kakšen pomen ima straženje, v naših virih ni izrecno povedano. Verjetno daje izvršilno moč deželskosodnemu organu in ima torej iste funkcije kot varstvo žegnanj po tem organu, le da je še bolj poudarjena obramba pred zunanjimi napadalci. To moremo posneti iz podrobnih norm o organizaciji straženja devinskega žegnanja, ki dobijo svoj pravi smisel le, če upoštevamo, da so to žegnanje v 16. stol. dejansko napadali Tržačani, ki jim je konjski in vinski semenj ob tem žegnanju pomenil konkurenco.³² (Napadali so ga tudi v 18. stol., a devinski semenj o sv. Ivanu se je kljub temu obdržal še dolgo dobo; pri roki imam podatek za l. 1858.)

Kar smo doslej povedali o organizaciji starih žegnanj, upravičuje našo uvrstitev žegnanj med zборе z ustaljenimi pravnimi oblikami.

2. Nadzorstvo gosposke ni bilo edino sredstvo proti neredom na žegnanjih. Ohranjeni so nam podatki o raznih poskusih, ki naj bi neredе prepre-

²⁷ Kelemina l. c. (Čepovan); Levec l. c. v op. 28; Valvasor l. c. (Rovišče) ter II, 124. Natančnejše določbe o pogostitvi deželskosodnih organov, ki čuvajo žegnanje, vsebuje starogr. urb. za Št. Gothard, kjer je tudi vnaprej določeno, kateri podložniki prispevajo županu jedila.

²⁸ Starogr. urb. passim, Kelemina, o. c. 54 (Vojšica); Zontar, o. c. 79, 81; Vladimir Levec, Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain, MMVK IX. 1896, str. 134. Prim. po Valvasorju (VIII, 784) izpričani običaj, da si mora kupec na žegnanjskem sejmu pribaviti listek od deželskosodnega gospoda, da sme blago odnesti (Bloke). — Prim. Steir. Taid. passim.

²⁹ Schwind-Dopsch, Ausgew. Urk. z. Verfassungsgeschichte itd. Innsbruck 1895, str. 101.

³⁰ Kelemina o. c. 53. — Prodaja plesa je bila pri nas zelo razširjena, a ni bila izključna posebnost naših krajev. Prim. podelitev plesa za ceno enega jagnjeta v Landskronu. Steir. Taid. 326.

³¹ l. c. & seq.

³² Simon Rutar, Božja pot in semenj pri sv. Ivanu Devinskem, LZ III, 1883, 506. Isti (op. 15) 119. Prim. Almanag di Guriza (1858) pri navedbi sejmov,

čili z radikalnejšimi sredstvi, s *prohibicijo* alkohola na žegnanjih, s *prepovedmi žegnanj* in s *preložitvijo* na drug čas. Prepovedi žegnanj iz varnostnih razlogov je razlikovati od prepovedi iz razlogov trgovinske politike (o tem pod 3.).

S Koroškega nam je znana določba cesarja Friderika III. v čl. 4. privilegija iz l. 1444. (tisk v koroškem deželnem ročinu). Po tej določbi ne sme nihče voziti ne piva ne vina na žegnanja, da se preprečijo uboji (Manßlecht) in drugi neredi.

Za Kranjsko se nam je ohranil podatek, ki kaže, da je vladar v 1. pol. 16. stoletja prepovedal vsa žegnanja po deželi. To sledi iz gravamina kranjskih stanov iz l. 1541., s katerim poročajo, da se žegnanja v nasprotju z vladarjevo prepovedjo zopet začenjajo vršiti, in zahtevajo izvedbo prepovedi.³³ Take zahteve so stanovi verjetno večkrat izrekli. Ohranjen nam je memoriale kranjskih stanov svojim odposlancem na odborni zbor (4. maj 1567), v katerem se zopet izraža zahteva po odpravi žegnanj (abstellung der Geykirchtag). Obenem predlagajo stanovi, naj župniki obhajajo cerkvene slovesnosti na druge dni.³⁴ (Morda je pri tej zahtevi deloval isti nagib kot pri preložitvi cerkvenega shoda v Stični na zimo, ker so upali, da bodo tedaj duhovi mirnejši.)³⁵ Zanimivo dopolnitev podatkov, ki nam jih nudijo deželna gravamina, črpamo iz pisma pl. Egkha z dne 16. sept. 1569, ki se nanaša na smledniško gosposko. Tukaj beremo, da so žegnanja sicer prepovedana, da pa se prepoved v sosednih sodiščih ne upošteva. Vrše se zato tudi na njegovem področju. Na ta žegnanja, pravi, prihajajo dva do trije kramarji s kaj čudno robo.³⁶ Zapis žegnanj v starograjskem urbarju (1571) prav tako dokazuje, da prepovedi niso izvajali. — Vzrok prepovedi oz. zahtevam po prepovedi povedo viri sami: na žegnanjih se zgodi mnogo slabega (in vill weeg vbells gestifft). Zgovorno nam oriše te slabe strani Trubar: »plešejo, pijančujejo, bijo inu čestu z beticami, z rantami, s koli, s kamenam inu z meči vmej sebo odpustke dile«.³⁷ Nerazpoloženost stanov proti žegnanjem v 16. stol. smemo razlagati iz teh neredov, obenem pa tudi iz splošne tendence protestantske dobe, ki je bila morda celo prevladujoči vzrok. (Prim. nasprotovanje kranjskih stanov romanjem na Sveto Goro pri Solkanu.)

Iz istega leta, v katerem je nastal omenjeni kranjski memoriale, poznamo na Štajerskem odlok nadvojvode Karla z dne 15. dec. 1567 (v štajerskem deželnem ročinu), ki kaže, da so bila tam žegnanja oficialno priznana in celo nekako zaščitena. V tem odloku prepoveduje nadvojvoda, da bi lovski hlapci plenili kmetom puške in dovoljuje kmetom, hraniti puške in vaditi se z njimi na svojih shodih in žegnanjih, vendar izven lovskih revirjev.

V 17. stoletju so bila žegnanja tudi na Kranjskem ne le splošno običajna, ampak tudi načeloma dovoljena, kar spričujejo Valvasorjevi podatki o žegnanjih, iz katerih tudi mestoma izhaja, da glede nasilij, ki so se na plesih (VI, 283) in posebej na žegnanjih dogajala, ta doba ni bila nič boljša od prejšnje (Begunje; cerkveni shod v Beričevem pri Dolu — Valvasor VI, 284, VIII, 763). Prepovedi žegnanj pa so veljale le za nekatere kraje, kot za žegnanje pri podružnici sv. Jurija pri Igu, ki je nekoč trajalo po tri dni

³³ Sergij Vilfan, Dva pojava ljudskega prava. SP. LVII, 1943, str. 221.

³⁴ Stan. arh. Landesvert., stara fascikulatura 90. Danes nedostopno; zato podatek ni kontroliran.

³⁵ Gruden, l. c.

³⁶ Levec, o. c. 146.

³⁷ Citirano po Franu Kotniku, Pregled slov. narodop. Narodop. Slov. (op. 4.) str. 22.

in ki so ga morali prepovedati zaradi prepirov, preteпов in ubojev, ki so se ob tej priliki dogajali (Valvasor VIII, 750). Podobno poroča Valvasor (VIII, 754) o žegnanju na Klani.

Novi ukrepi proti posvetni strani žegnanj izvirajo iz miselnosti prosvetljenega absolutizma. Z generalom z dne 24. dec. 1770 se je prepovedal ples ob žegnanjih in sejmi, ker so se ob teh priložnostih večkrat dogajali poboji. Izvedba prepovedi se je poverila gosposkam. Iz spisov, ki so v tej zvezi ohranjeni v arhivih blejske gosposke, izhaja, da se je v tej dobi žegnanjski ples že popolnoma prenesel v krčme in da je prepoved veljala tem plesom.³⁸ — Tudi Jožef II. je l. 1786. posegel v žegnanja in jih preložil na tretjo nedeljo v oktobru. Zato so, kot navaja Künßberg, ponekod zasmehljivo govorili o cesarjevem žegnanju (Kaiserkirchweih).³⁹ Jožefova določba je odločilno vplivala na razvoj žegnanj v naših krajih. — Posamezna žegnanja, kakor pri Sv. Frančišku na Logu (Železniki), pa so bila v tej dobi sploh prepovedana.⁴⁰

Doslej našete prepovedi in spremembe so izvirale od posvetnih oblastev. Cerkve v žegnanj kot takih ni prepovedala, marveč jih je skozi dolga stoletja obhajala celo kot zapovedan praznik. Prav zaradi razvad in nerednosti, ki so bile zvezane s posvetno stranjo žegnanj, pa je papež Urban VIII. l. 1642. obletnico posvečevanja cerkva črtal iz vrste zapovedanih praznikov.⁴¹ Nekaj domačih virov o cerkvenih ukrepih proti razvadam ob žegnanjih nam je znanih iz 18. stol. Ljubljanska škofijska sinoda l. 1723/24 je poudarila veliko dušno kvar, ki jo povzroča ples (chorearum ductus) na žegnanjih in naložila dušnim pastirjem skrb, da to zlo po možnosti iztrebijo.⁴² Isto je ponovila Herbersteinova sinoda l. 1774. v »*Decretum de chorearum ductibus maxime in ecclesiarum dedicationibus... extirpandis*«. ⁴³ — Zanimivi so ukrepi, s katerimi so skušali posamezni duhovniki pripraviti ljudi do tega, da bi opustili ples na žegnanjih. V matrikuli fare Sora iz srede 18. stol. beremo, da je duhovnik Jurij Tomec podaril cerkvi v Preski relikvijo sv. Janeza Krstnika, potem ko mu je soseska obljubila, da bo popolnoma opustila razvado javnih plesov ob dedikacijah. Pod vplivom jožefinskih reform je sicer ostala v veljavi preložitev žegnanj-dedikacij na skupen dan meseca oktobra, a ker so začeli kot »žegnanja« slovesneje obhajati patrocinije, tudi ta ukrep ni dosegel uspeha. Tako so nekako l. 1834. v Črnelem pri Stični vdrli pijani ljudje ob žegnanju v cerkev ter oponašali cerkvene obrede. Za kazni je bila cerkev zaprta, dokler se vaščani niso zavezali, da ne bodo več plesali ob žegnanju (prijazno sporočilo msgr. Steske).

Po danes veljavnih cerkvenih določilih se sme dedikacija, razen za stolnico, obhajati v vsej škofiji na en dan. V slovenskih škofijah je ta dan zelo blizu nekdanjemu Jožefovemu terminu v oktobru.

³⁸ Vladimir Levec, Ples o cerkvenem prošenju na Kranjskem. IMK VI, 1896, str. 48.

³⁹ Viktor Steska, Cerkevna pratika Ljubljanske škofije. IMK 1909, str. 169; Franc Ušeničnik, Katoliška liturgika, Ljubljana 1933, str. 183; Künßberg, RV 38. — Tiskan razglas dekreta z 12./X. 1786 s spremnim dopisom z 26./X. v ljublj. škof. arhivu.

⁴⁰ A. K (oblar), Jožefinske naredbe. IMK IX. 1899, str. 223.

⁴¹ Ušeničnik o. c. 182.

⁴² Decreta in dioecesis synodis Labacensi 1723/4. Tiskan izvod v škofjskem arhivu.

⁴³ Constitutiones synodales Labacenses in synodo generali promulgatae, 1774. Rokopis v škofjskem arhivu.

3. Ker je znano, da so mesta in trgi uživali znaten trgovinski monopol, nastane vprašanje, kako se je moglo s podeželskimi žeganji združiti trgovanje, z drugimi besedami: kakšna je bila *pravna podlaga žeganjskih sejmov*.

Predvsem velja poudariti, da trgovinski monopol mest in trgov, ki so ga ščitili vedno novi vladarjevi odloki, niti v pravu ni bil popolnoma brezizjemen, še manj seveda v praksi.⁴⁴ Od načelne stroge prepovedi vsakega trgovanja plemičev, duhovnikov in kmetov po deželi so bile predvidene tudi bolj ali manj znatne izjeme. Po t. zv. reformaciji štajerskega deželnega ročina iz l. 1445.⁴⁵ smejo kmetje trgovati doma in na trgih s svojimi pridelki, ne pa n. pr. z beneškim blagom. Proti podeželskim tedenskim sejmom je naperjen naslednji člen, po katerem se na nedeljskih sejmihi ne sme prodajati živa velika živina, niti volnene ali platnene tkanine, niti koža ali rezano usnje. Veliko obsežnejše so bile izjeme od trgovinskega monopola mest in trgov na Kranjskem. Podoba dejanskega stanja v tej deželi nudi pogodba med prvimi tremi stanovi in mesti iz leta 1492.⁴⁶, po kateri je kmetom dovoljena trgovina ne le z lastnimi pridelki, marveč tudi z določenimi uvoznimi predmeti (sol). Ko je policijski red iz l. 1552. obnovil prepoved trgovanja plemičev in kmetov v notranje-avstrijskih deželah, so prvi trije stanovi Kranjske (četrti stan je meščanski) dosegli omilitev, ki jo je deželni knez uzakonil l. 1553. (kranjski deželni ročin). Ta sprememba je dovoljevala plemičem, duhovščini in kmetom ne le prosto prodajo lastnih pridelkov, ampak celo dokaj obsežno eksportno in importno trgovino. Nekoliko ožje so meje kmečkega trgovanja po generalu iz l. 1602. za Kranjsko.⁴⁷ Vse to kaže, da je kljub trgovinskemu monopolu mest ostalo še dovolj predmetov za kmečko trgovanje, ki se je vsaj deloma vršilo na žeganjskih sejmihi, o katerih v gornjih prepovedih ni govora.⁴⁸

Neposredno pravno podlago in upravičenost pa je dajal žeganjskim sejmom običaj, ki izvira večinoma pač že iz dobe, ko mestnih in tržnih sejmov še ni bilo. Pogodba iz l. 1492.⁴⁹ jih označuje kot običajne žeganjske semnje (gewondliche kirichtege). Novi sejmi so lahko nastali na podlagi posebne podelitve.⁴⁹ Borba meščanov in prepovedi podeželskih sejmov iz gospodarskih razlogov so zato naperjene predvsem proti neobičajnim (nezakonitim) letnim in proti vsem tedenskim podeželskim sejmom.

4. Kakor s trgovino, tako so imela žeganja ponekod tudi *zvezo z javnopravnimi zbori*. Neko rahlo krajevno zvezo moremo zaslediti v tem, da se pozorišča cerkvene in posvetne plati žeganja — cerkve in lipe — omenjajo ponekod tudi kot kraji ljudskih sodnih in volilnih zborov. (Cerkve: na pr. Kostanjevica, Metlika; lipa: Koroška v 13. stoletju, Gamberk, Kočevska, Beneški Slovenci, Bled).⁵⁰ Ti kraji so bili pač najprimernejša zbirališča za vse priložnosti. — Važnejši je pojav sodnih in drugih

⁴⁴ Splošno o prepovedih kmečkega trgovanja gl. v op. 3 cit. delo, 50 ss.

⁴⁵ Tisk v štajerskem deželnem ročinu. Dodatki in spremembe gl. v Maksimilijanovih odlokih iz l. 1502 in 1510. ki so prav tako natisnjeni v ročinu.

⁴⁶ V op. 3 cit. delo, str. 52, 54.

⁴⁷ Ibid. 53; Gruden o. c. 843.

⁴⁸ Prepoved podeželskih sejmov, ki jo omenja Josip Gruden, Cerkev sv. Janeza ob Boh. Jezeru, IMK XIX. 1909, 132 s, pač ni obveljala.

⁴⁹ Na pr. Steir. Taid. Nachtr. 243, 181 op., 191.

⁵⁰ Nekaj literature k temu citiram v Očrtu slovenskega pravnega narodopisja, Narodop. Slov. (op. 4), str. 261/2, pod 33. Glede zborov okrog cerkve prim. Rutar o. c. (op. 1) 66, glede lipe s kamni 78.

javnopravnih zborov, ki se vrše v časovni zvezi z žegnanji in njim sorodnimi shodi, bodisi v presledku nekaj dni, bodisi istočasno. Najzanimivejši zgled nam je ohranjen iz Devina. Na god farnega patrona sv. Janeza Krstnika, o kresu, se je tam vršilo žegnanje, semenj in eden od šestih letnih sodnih zborov deželskega sodišča. Tudi po osnutku Goriškega urbarja iz l. 1523. moremo posneti, da se vse podeželsko sodstvo časovno strinja s KT.⁵¹ V Rušah se je sodstvo vršilo ob velikem sejmu.⁵² Ker je bil v zvezi z zasedanji deželskih sodišč običaj, da so se izklicale meje deželskosodnega okraja, smemo tudi iz razglasa mej na žegnanju pri sv. Križu in na »sejmu« sv. Florijana v Bovcu sklepati na istočasno sodno zborovanje.⁵³ V Pazinu so se županske volitve vršile na praznik sv. Jurija (Valvasor XI, 376), žegnanje pa nedeljo na to (VIII. 776). V Metliki se je od sedmih rednih javnopravnih zborov le eden vršil v neki odvisnosti od enega od devetih KT (sv. Martin).⁵⁴ — Prav tako kot z nekaterimi žegnanji imajo javnopravni zbori zvezo tudi z drugimi cerkvenimi prazniki, tako z Martinovim (oddajanje datatev),⁵⁵ zlasti pa s kvatrmi. O slednjem so potrebne še podrobnejše preiskave.

S tem smo premostrili izrazito narodopisni pojav »žegnanja« z vidika naše pravne zgodovine, in to z namenom, opozoriti na nekatere vidike, ki jih kaže upoštevati tudi pri poznejših raziskavah.

Zusammenfassung. Kirchtage in der slowenischen Rechtsgeschichte. Als Kirch-tage bezeichnen unsere Quellen die mit Lustbarkeiten und Markt verbundenen Kirchweihfeiern (dies dedicationis). Im übertragenen Sinne kann das Wort Kirchtag auch für andere Angelegenheiten, insbesondere Patrozinium und Jahr-markt angewandt werden. Die rechtsgeschichtliche Bedeutung der Kirchtage wird in vier Beziehungen erörtert:

1. Die Mitwirkung der landgerichtlichen (seltener anderer) Herrschaften bestand in »Ausrufung« und »Behütung« des Kirchtages, wofür der behütenden Herrschaft u. a. der Anspruch auf Kirchtag-, Stand- und Taferngeld (letzteres gebührte in allen Fällen dem Landgericht), sowie auch auf Bewirtung zuerkannt war. Die Kirchtagbehütung verfolgte zwei Zwecke: Polizei und Abwehr gegen auswärtige Angreifer (Städte!). Zur Verstärkung der landgerichtlichen Polizei wurden mancherorts aus dem Kreise der Bevölkerung Wachen aufgestellt. Sehr verbreitet war in slowenischen Orten das Recht der Gerichtsherrschaften auf den ersten Tanz bzw. die ersten Tänze und deren Verleihung und Verkauf. In Istrien übten dieses Recht die Župane, in Wippach der Ortspriester.

2. Die an Kirchtagen sich ereignenden Unordnungen und Totschläge hatten mannigfaltige Sicherheits-Bestimmungen zur Folge: Alkohol-Prohibition (Kärnten 1444), allgemeines Kirchtagsverbot (Krain, 16. Jahrhundert, das aber nie durchgeführt wurde), Verbote einzelner Kirchtage, Tanzverbote und Verlegung aller Kirchweihfeiern auf einen bestimmten Sonntag. Kirchlicherseits wurden einige Maßnahmen im 18. Jahrh. getroffen.

3. Die rechtliche Grundlage der Kirchweih-Märkte ist einerseits im alten Brauch, andererseits im tatsächlich und teilweise (insbesondere in Krain) recht-mässig geübten Geuhandel zu suchen.

4. Schließlich kann bei mehreren Kirchtagen festgestellt werden, daß sie mit gerichtlichen Tagungsterminen übereinstimmen.

⁵¹ Kelemina o. c. 54/5, 50. Iz tu priobčenih virov se da to dokazati za Ozeljan ter župo Vitovlje, Gojače in Selo.

⁵² Steir. Taid. Nachtr. Nr. 40, str. 244; prim. Kelemina o. c. 50.

⁵³ Kelemina, o. c. 53; Simon Rutar. Meje. LZ 1883, str. 812.

⁵⁴ Anton Svetina, Metlika, Ljubljana 1944, str. 18; Valvasor XI. 385.

⁵⁵ Kotnik, Starosvetnosti 72.